

Türkistan-Horasan Bölgesinin Kıraat İlmi Açısından Önemi
The Significance of The Turkistan-Khorasan Region in The Science of Qira'at

Yusuf Ziya KURTULUŞ

Dr. Öğr. Üyesi Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi A.B.D

Assistant Professor, Sinop University, Faculty of Theology

Department of Qur'an Recitation and Science of Qiraat

yzkurtulus@sinop.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2384-3820

DOI: 10.56720/mevzu.1661852

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 20 Mart / March 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 27 Mayıs / May 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: Kurtuluş, Yusuf Ziya. "Türkistan-Horasan Bölgesinin Kıraat İlmi Açısından Önemi". *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (Eylül 2025): 151-187.

<https://doi.org/10.56720/mevzu.1661852>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0

Öz

Kıraat ilmi, Kur'ân-ı Kerîm ile olan doğrudan bağlantısından dolayı Kur'ân ilimleri arasında en yüksek mertebeye sahip kabul edilmektedir. Bu ilmin gelişimi ve yayılmasında birçok ilim merkezi ön plana çıkmış; vahyin indiği ilk bölgeler olan Mekke ve Medine'nin yanı sıra, Irak, Şam, Mısır, Horasan, Faris, Mağrib ve Endülüs gibi farklı coğrafyalarda da belirgin kıraat merkezleri oluşmuştur. Bu bağlamda, kıraat ilminin kurumsallaştığı önemli merkezlerden biri de Türkistan ve özellikle Horasan bölgesidir. Türkistan ve Horasan bölgesi, Türk tarihinin yanı sıra İslâm medeniyetinde de önemli bir yer teşkil etmektedir. Türklerin İslâmiyet'i kabul etmeleriyle birlikte Kur'ân ilimlerine olan katkıları da göz ardı edilemez bir gerçeklik arz etmektedir. Bu çalışma hem Türk tarihi hem de Kur'ân ilimleri açısından kıraat ilminin söz konusu bölgede nasıl geliştiğini ve hangi önemli katkılarda bulunulduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bölgedeki kıraat ekolleri başta Horasan olmak üzere Herat, Semerkant, Merv, Nîşâbur ve Gazne şehirleri çerçevesinde şekillenmiştir. Araştırmada, Türkistan bölgesinin kıraat ilmine önemli katkılar sunduğu ve bu alanda yetişen birçok âlimin kıraat geleneğinin gelişimine büyük hizmetlerde bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma, kıraat ilminin bu coğrafyadaki tarihi sürecine ve öne çıkan şahsiyetlere odaklanarak, bölgenin kıraat tarihindeki yerini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Kur'ân, Ekol, Türkistan, Horasan.

Abstract

The science of Qira'at is considered the most prestigious among the Qur'anic sciences due to its direct connection with the Qur'an. Several centers have played a significant role in the development and dissemination of this discipline. In addition to the primary regions where revelation was first received, such as Mecca and Medina, notable Qira'at schools emerged in Iraq, the Levant, Egypt, Khorasan, Persia, the Maghreb, and Andalusia. Among these, the Turkistan and Khorasan regions stand out as key centers where Qira'at studies flourished and became institutionalized. The Turkistan and Khorasan regions hold a crucial place not only in Turkish history but also in Islamic civilization. The acceptance of Islam by the Turks significantly contributed to the advancement of Qur'anic sciences. This study aims to explore the development of

Qira'at in these regions and highlight their contributions to this field. The major Qira'at schools in the region were established in cities such as Herat, Samarkand, Merv, Nishapur, and Ghazni, with Khorasan being the primary center of scholarship. The research concludes that the Turkistan region made remarkable contributions to the science of Qira'at and that numerous scholars from this area played a vital role in the evolution of Qira'at traditions. By focusing on the institutionalization of Qira'at and the prominent figures who shaped this field, the study underscores the historical significance of the region in the broader context of Qur'anic sciences.

Keywords: Qirā'āt, Qur'an, School, Turkistan, Khorasan.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm, İslâm dininin temel kaynağı olması nedeniyle Müslüman toplumlar için büyük bir öneme sahiptir. Onun lafzı ve manası üzerinde yapılan ilmî çalışmalar, İslâm medeniyetinin inşa sürecinde kritik bir rol oynamıştır. Kur'ân'ı doğru bir şekilde okuma, anlama ve aktarma çabaları, kıraat ilmini doğurmuş ve zamanla bu ilim belirli coğrafyalarda sistematik bir yapıya kavuşarak ekolleşmiştir. Kıraat ilmi, Kur'ân'ın tilavetine ilişkin farklı okuyuş şekillerini tespit, tasnif ve aktarmayı konu edinen bir disiplin olup, İslâmî ilimler arasında müstesna bir konuma sahiptir.

Bu bağlamda, kıraat ilminin tarihî süreç içerisinde gelişim gösterdiği önemli merkezler bulunmaktadır. Vahyin doğrudan nazil olduğu Mekke ve Medine merkezlerinin ardından, Irak, Şam, Mısır, Faris, Mağrib ve Endülüs başta olmak üzere çeşitli bölgelerde kıraat ekolleri teşekkül etmiştir. Ancak kıraat ilminin coğrafi yayılımı üzerine yapılan çalışmalarda genellikle Arap dünyasına yoğunlaşılmış, Türkistan ve Horasan bölgelerinin bu alandaki katkıları nispeten daha az incelenmiştir. Halbuki bu bölgeler, tarih boyunca kıraat ilminde önemli âlimler yetiştirmiş ve Kıraat İlmi'nin yayılmasına hizmet etmiştir.

Kıraat ilmiyle ilgili olarak klasik dönemde, Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), *Kitabü'l-Kıraat*, Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869), *İhtilâfü'l-Mesâhif*, Ebû Cafer et-Taberî (ö. 310/922), *el-Cami'fi'l-Kıraat*, Ebû Bekr b. Mücahid (ö. 324/935), *Kitabü's-Seb'a*, Ebu'l-Feth b. Cinnî (ö. 392/1001), *el-Muhteseb*, Tâhir b. Galbûn (ö. 399/1008), *Kitabü't-Tezkira*, Mekkî b. Ebî Tâlib (ö.

437/1045), *et-Tebsıra*, *el-Keşf*, Ebû 'Amr ed-Dânî (ö. 444/1052), *et-Teyşîr*, Ebû 'Amr ed-Dânî (ö. 444/1052), *Câmi'u'l-Beyan*, el-Kâsım b. Firruh eş-Şâtibî (ö. 590/1193), *Hırzû'l-Emânî*, Ebu'l-Hasen b. Muhammed es-Sehâvî (ö. 643/1245), *Fethu'l-Vasîd*, Ebû Abdullah b. Ahmed el-Mevsilî (ö. 656/1258), *Şerhu Şu'le*, Ebû Şâme ed-Dîmeşkî (ö. 665/1266), *İbrâzû'l-Meânî*, İbrahim b. Ömer el-Ca'berî (ö. 732/1331), *Kenzü'l-Meânî*, Ebu'l- Kâsım Ali b. Osman b. el-Kâsîh (ö. 801/1398), *Sirâcü'l-Kârî*, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dîmaşkî (ö. 748/1348), *Ma'Rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), *en-Neşr fi Kıraâtîl Aşr*, *Tayyibetü'n-Neşr*, *Takrîbü'n-Neşr*, *ed-Dürretü'l-Mudîe fi'l-Kıraati-s-Selas-i'l-Mütemmîme Li'l-Aşr*, *Tahbîru't-Teyşîr*, Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kastallânî (ö. 923/1517), *Letâifü'l-İşârât*, Şihâbuddîn el-Bennâ (ö. 1117/1705), *el-İthâf* adlı isim ve eserleri sıralanabilir. Modern dönemde ise Yaşar Akaslan'ın *Kıraat İlminin Temel Kaynakları* adlı eseri, kıraat ilmiyle ilgili temel eserleri analiz eden önemli bir çalışma olarak öne çıkmaktadır.

Bununla birlikte, kıraat ilminin bölgesel gelişimi üzerine yapılan çalışmalar sınırlıdır. Örneğin, Durmuş Sert'in *Kıraat Ekolleri* başlıklı çalışması kıraat ilminin başlangıcından VII. Hicrî asrın başlarına kadar olan süreci ele alsa da Türkistan ve Horasan bölgesinin kıraat ilmine katkılarını detaylı biçimde incelememektedir. Aynı şekilde Tayyar Altıkulaç'ın ansiklopedik makaleleri kıraat âlimleri üzerine yoğunlaşırken, kıraat ilminin Horasan ve Türkistan'daki tarihi sürecine dair bütüncül bir analiz sunmamaktadır.

Bu çalışma, Türkistan ve Horasan bölgelerinin kıraat ilmine yaptığı katkıları ele alarak bu alandaki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Özellikle Hicrî VII. yüzyıla kadar olan süreçte kıraat ilminin bu bölgelerdeki gelişimini, kıraat âlimlerinin katkılarını ve kıraat eğitiminin nasıl bir yapıya sahip olduğunu inceleyecektir. Ayrıca kıraat âlimlerinin eserleri ve bu eserlerin kıraat ilmine yaptığı katkılar analiz edilerek, bölgenin kıraat mirası içerisindeki konumu daha net bir şekilde ortaya konulacaktır.

Bu bağlamda çalışma, aşağıdaki temel sorulara yanıt aramaktadır:

Türkistan ve Horasan bölgelerinde kıraat ilmi nasıl bir gelişim süreci izlemiştir?

Hicrî VII. yüzyıla kadar bu bölgelerde yetişen kıraat âlimleri kimlerdir ve hangi eserleri kaleme almışlardır?

Kıraat ilmi bu bölgelerde hangi eğitim kurumlarında ve hangi yöntemlerle öğretilmiştir?

Bu sorulara yanıt bulabilmek için çalışma, klasik kıraat kaynaklarını, tarihî biyografi eserlerini ve modern akademik araştırmaları analiz edecek; kıraat âlimlerinin eserleri üzerinden kıraat ilminin bölgesel gelişimini değerlendirecektir. Bu sayede kıraat ilminin tarihî süreçteki seyrini ve Türkistan/Horasan bölgesinin bu alandaki katkılarını ortaya koyarak, İslâmî ilimler tarihi açısından yeni bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır.

Türkistan/Horasan Bölgesi

Horasan, sadece İslam medeniyetinin değil, aynı zamanda dünya tarihinin de en mühim kültür havzalarından biridir. Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan bu bölge, İslam'ın doğuşunun ardından ilmî, fikrî ve kültürel hareketlerin merkezi haline gelmiştir. Coğrafi olarak İran'ın kuzeydoğusunu, Afganistan'ın kuzey ve batı kesimlerini, Türkmenistan'ın güneyi ile Özbekistan'ın güneydoğusunu kapsayan geniş bir alanı içine alan Horasan, stratejik konumu sayesinde hem doğu ile batı arasında bir köprü vazifesi görmüş hem de farklı etkileşimlerin yoğunlaştığı bir bölge olarak öne çıkmıştır.¹

İslam ilim tarihinde Horasan'ın işgal ettiği yer, yalnızca nicel anlamda yetiştirdiği âlimlerin çokluğuyla değil, nitelik bakımından da bilimsel üretiminin derinliğiyle dikkat çekmektedir. Bu bölge, hadis, fıkıh, kelâm, tefsir ve kıraat gibi temel İslam ilimlerinin sistemleştiği bir zemin olarak öne çıkmış; özellikle hicrî ikinci ve üçüncü yüzyıllarda çok sayıda âlimi İslam dünyasına kazandırmıştır. Horasan menşeli âlimler, yalnızca bulundukları bölgede değil, Bağdat, Mekke, Medine ve diğer önemli ilim merkezlerinde de etkili olmuş; böylece İslam düşüncesinin teşekkül sürecine yön vermişlerdir.²

¹ Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Beşşârî el-Makdisî, *Ahsenu't-tekâsîm fî ma 'rifeti'l-ekâlîm* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1411), 293.

² Ebû'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu Sibt İbnul-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fî tevârîhi'l-âyân*, thk. Muhammed Berekât ve dğr. (Dımaşk: y.y., 1434), 1/56.

Horasan'daki ilmî faaliyetin canlılığında, bölgenin siyasî ve toplumsal yapısının da büyük payı bulunmaktadır. Abbasîler döneminde özellikle Emevî karşıtı düşüncelerin yoğunlaştığı ve Abbâsî hareketine destek veren bir zemin olan Horasan, aynı zamanda siyasî istikrara kavuşmasının ardından ilmî üretimi teşvik eden bir merkez haline gelmiştir. Ayrıca, şehirlerin ticarî ve iktisadî canlılığı, medreselerin, kütüphanelerin ve ilim halkalarının oluşumuna zemin hazırlamış; farklı mezheplerin ve ilmî eğilimlerin yan yana var olabileceği bir çoğulculuk ortamı doğmuştur.

Bu bağlamda, Buhârâ, Nîşâbur, Herat, Merv ve Belh gibi şehirler sadece Horasan'ın değil, bütün İslam coğrafyasının ilmî merkezleri arasında yer almıştır. Özellikle Buhârâ hem ilmî hem de siyasî bakımdan bölgenin önde gelen şehirlerinden biri olmuş, meşhur hadis imamı Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (ö. 256/870) gibi birçok büyük âlim burada yetişmiştir. Nîşâbûr ise kelâm, fıkıh ve hadis ilimlerinde öne çıkmış, birçok büyük medreseye ev sahipliği yapmıştır.³

Netice itibarıyla Horasan, İslam ilim tarihinde kurucu bir rol oynamış hem kurumlarıyla hem de şahsiyetleriyle ilim geleneğinin oluşumuna ve aktarımına büyük katkılar sunmuştur. Bu yönüyle bölge, yalnızca geçmişteki ilmî üretimiyle değil, bugün İslam ilim tarihi araştırmaları açısından da merkezî bir öneme sahiptir.

1. Horasan Bölgesi

Horasan bölgesi, tarih boyunca birçok medeniyetin kesişim noktası olmuş ve bu bağlamda çeşitli ilimlerin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Özellikle kıraat ilmi, bu bölgedeki dini ve kültürel etkileşimlerin bir sonucu olarak şekillenmiş ve derin bir tarihsel arka plana sahip olmuştur. Kıraat ilmi, Kur'ân-ı Kerim'in okunması ve anlaşılmasıyla ilgili kuralların incelenmesi olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda, Horasan bölgesinin kıraat ilmine katkıları hem tarihi hem de akademik açıdan önemli bir inceleme alanı sunmaktadır.

1.1. Ebû'l-Hasen Mukâtîl b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (ö. 150/767)

³ Ebû 'Abdullâh Yâkût b. 'Abdullâh er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995), 5/331-333.

Aslen Belh'li olan Mukâtil b. Süleyman, doğum yeri Belh de yetişmiştir. Tahsilini burada ikame ettikten sonra Basra'ya göç etmiştir. Sonrasında Bağdat'a gitmiş ve bu şehirde hadis rivayetlerinde bulunmuştur. Basra'da vefat etmiştir. Zekeriyyâ b. Yahyâ es-Sâcî onun Horasan ehlinden olduğunu söylemektedir.⁴ el-Fâtiha sûresinden en-Nâs sûresine kadar Kur'ân'ı Kerim'i başından sonuna kadar tefsir eden ilk müfessir olma şerefine nail olmuştur.⁵

Mukâtil b. Süleyman'ın tefsir metodolojisinde, Kur'ân'ın yine Kur'ân'la tefsir edilmesi öne çıkan bir yaklaşımdır. Âyetler arasında ilişki kurarken kimi zaman âyetin tamamını, kimi zaman da yalnızca belirli bir kelimeyi veya terkiibi ele almış ve bu unsurları başka âyetler ışığında açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda, âyetler arasındaki benzerlik, özdeşlik, eş seslilik gibi ortak dilsel ve anlamsal özelliklerden istifade etmiştir. Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir ederken dil bilgisi, kıraat farklılıkları, metinsel bağlam ve tarihsel arka plan gibi unsurları da destekleyici veriler olarak değerlendirmiştir.

İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995 [?]) O'nu Kurra diye tanıtmıştır. Fakat Mukâtil b. Süleyman'ı daha çok ön plana çıkaran onun tefsir yönüdür. Kendisinden önce bazı müfessirler bulunsalar da Kur'ân'ın tamamını tefsir ettiği için Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]) ve Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), gibi önde gelen alimlerden ayrılmaktadır. Diğer müfessirler tefsirle meşgul olmuşlarsa da onların eserleri kısmîdir ve zamanımıza ulaşamamıştır.⁶

Diğer taraftan Mukâtil b. Süleyman Bağdat'ta hadis rivayeti ile ön plana çıkmıştır. Ancak hadis rivayeti yönünden tenkide tabi tutulmuştur. Kendisinin isnad zincirinin sıkıntılı olduğu, isnatlarının güvenilir olmadığı ve duymadığı kimselerden hadis rivayet etme yoluna gittiği söylenmiştir. Hakkında olumsuz eleştiriler yapıldığı gibi olumlu yorumlarda yok değildir.⁷ Bununla birlikte bazı alimler hadislerinin çoğunun sahih olduğunu ve birçok kimsenin bu hadisleri

⁴ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-İrbilî İbn Hallikân, *Vefiyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1391), 5/255-257.

⁵ Ömer Türker, "Mukâtil b. Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/134-136.

⁶ Türker, "Mukâtil b. Süleyman", 134-136.

⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Mizânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, ed. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1382), 1/173-174.

ondan rivayet ettiklerini bildirmektedir. Örneğin İbn Adî (ö. 365/976) *el-Kâmil* adlı eserinde ondan bahsetmiş ve birçok hadisini eserine almıştır.⁸

Bunun yanında Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eserinde, Mukâtil'in eleştirilmesi yanında yorumlarına da yer verdiği görülmektedir. Mâtürîdî, büyük günah ile ilgili konuyu tartışırken, İslâm toplumunda Mürcie'nin ortaya çıkışına eşlik eden tarihsel koşullarla tutarlı olduğuna inandığını ifade etmektedir.⁹ Onların, muhalifleri kâfir ilan etme veya en azından onları ahlaksızlığa atfetme eğiliminin hâkim olduğu bir dönemde ortaya çıktıklarını dolayısıyla bulundukları koşulların onların fikirlerine etki ettiğini savunmaktadır.¹⁰ Mâtürîdî yanında birçok müfessir Mukâtil'i eleştirmekle beraber onun yorumlarından faydalanmışlardır. Bunlar arasında Ebü'l-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983), Sa'lebî (ö. 427/1035), Vâhidî (ö. 468/1076), Ferrâ el-Begavî (ö. 516/1122), Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273), Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310), İbn Kesîr Bedreddin ez-Zerkeşî (ö. 794/1392), Süyûtî (ö. 911/1505), Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574) gibi müfessirler yer almaktadır.¹¹ Mukâtil hakkında çok sayıda makale, yüksek lisans ve doktora tezi yapılmıştır.¹²

⁸ Ebû Ahmed Abdullâh b. Adiy el-Cürcânî İbn Adiy, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Âlî Muhammed Mu'avvid (Beyrut: el-Kutubu'l-İlmiyye, 1418), 8/130.

⁹ "İslâm'ın ilk dönemlerinde ortaya çıkıp ılımlı ve uzlaşmacı fikirleriyle tanınan itikadî ve siyasî fırka. Mürcie'nin ortaya çıkışında etkili olan sebeplerin başında Hâricî zihniyeti, Emevî Hâşimî çekişmesi, Emevîler'in politik ve ekonomik siyaseti, kentleşme sürecinin doğurduğu siyasal, ekonomik ve toplumsal problemler yer almaktadır. Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra gelişen olaylar, Cemel ve Sıffin savaşları, Hakem Vak'ası, ayrıca büyük günah işleyenleri ve kendi dışındaki müslümanları tekfir eden, devlet geleneğine sahip bulunmayan ve medenî hayata alışmamış olan Hâricîler karşısında bütün müslümanların eşitliğini ve medenî hayatı savunan ılımlı ve uzlaşmacı bir zihniyetin doğması kaçınılmaz bir sonuçtu. Bu durumda karşıt bir grup niteliğinde Arap olmayan müslümanların temsil ettiği zihniyetin adı Mürcie olmuştur.", Sönmez Kutlu, "Mürcie", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/41-45.

¹⁰ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Mecdî Baslûm (Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 2005), 1/119.

¹¹ Türker, "Mukâtil b. Süleyman", 134-136.

¹² Ömer Türker, *Mukatıl B. Süleyman'ın Kur'an-ı Tevil Yöntemi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999); Türker, "Mukâtil b. Süleyman", 134-136; Şeyma Altay, "Mukâtil b. Süleyman Örneğinde Erken Dönem Nesih Algısı", *Usul İslam Araştırmaları* 23/23 (01 Haziran

“Tefsir, kelâm, kıraat ve Arap dili gibi çeşitli ilimlerle meşgul olan Mukâtil b. Süleyman, bu alanlarda önemli eserler telif etmiştir.” İbnü’n-Nedîm’in belirttiğine göre bu eserler şunlardır: *Kitâbü’t-Tefsir-i Kebîr*, *Tefsiru Hamse Mie Âye mine’l-Kur’ân*, *Kitabü’l-Vücûh ve’n-Nezâir*, *Kitabü’n-Nâsîh ve’l-Mensûh*, *Kitabü’l-Kırâat*, *Kitabü Müteşâbihî’l-Kur’ân*, *Kitabü Nevâdiri’t-Tefsir*, *Kitabü’l Cevâbât fî’l-Kur’ân*, *Kitabü’r-Red ale’l-Kaderiyye*, *Kitabü’l-Aksâm ve’l-Lugât*, *Kitabü’t-Takdîm ve’t-Te’hîr*, *Kitabü’l-Âyât ve’l-Müteşâbihât*.¹³

1.2. Ahmed b. Ebî Ömer Ebû Abdullah el-Horâsânî (ö. 500/1106)

Kıraat alimleri arasında yer almaktadır. Rivayet zincirinde ise İbn Mihrân’ın (ö. 381/992) öğrencilerinden Ebu’l-Hasen b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Fârisî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Kirmânî, el-Hâfız Ebû Bekr Muhammed b. Abdilazîz ve Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilhâkim gibi isimler yer almaktadır. İbnü’l Cezerî’nin (ö. 833/1429) belirttiği üzere ondan kimlerin okuduğu, bu kıraatini kime öğrettiği bilinmemektedir.¹⁴

Eseri: *el-Îzâh fî’l-Kırâati’l-Aşr*

1.3. Ali b. Ahmed b. Muhammed Ebu’l-Hasan en-Nisâburî, (İbnü’l-Gazzâl) (ö. 516/1122)

Horasan’ın şeyhu’l-kurrâsı olarak tanınmaktadır. Zühd hocası İbnü’l-Gazzâl olarak bilinen Ali b. Ahmed b. Muhammed Ebu’l-Hasan en-Nisâburî, Ebî Nasr Muhammed b. Humeyme er-Râmişî’ye kıraatini okudu. Ahmed b. Mansur el-Meğribî onu anlatırken “O, kıraat ilimlerine aşına, Arapçada seçkin, Horasan’da okuyanların şeyhi ve zahidi idi” şeklinde tavsif etmiştir. Ondan

2015), 45-66; Mehmet Tözluyurt, “Mukâtil B. Süleyman’ın Zeydî ve Mürcîî Oluşu Meselesi”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/14 (30 Aralık 2018), 275-299; Muhammed Hayri Şahin, *Klasik Dönemden Bugüne Tefsirde Usul Farklılığı (Mukatil B. Süleyman İle Muhammed Abid El-Câbirî Örneği)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

¹³ Ebû’l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-Verrâk el-Bağdâdî İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, ed. İbrahim Ramadân (Beyrut: y.y., 1417), 222.

¹⁴ Ebû’l-Hayr Şemsüddin Muhammed İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetu’n-nihâye fî tabakâti’l-kurrâ’* (Bergstraesser: Mektebetu İbn Teymiyye, 1351), 1/93.

kıraat okuyanlar arasında ise Ebû İshak İbrahim b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Nasr es-Savi yer almaktadır.¹⁵ İbnü'l Cezerî onun eserleri ile ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir. Ancak *el-Vakf ve'l-ibtidâ* adında bir eseri mevcuttur. Bu eserle ilgili yüksek lisans ve doktora tezi yapılmış ayrıca Tâhir Muhammed el-Hems tarafından tahkiki yapılarak üç cilt basılmıştır.¹⁶

Eseri: *el-Vakf ve'l-ibtidâ*

2. Herat Bölgesi

Orta çağın en büyük Müslüman seyyahı İbn Batuta (ö. 770/1368-69), Horasan'ın dört büyük şehri; ikisinde yerleşim olduğunu, bunların Herat, Nişâbur ve ikisinin harabe halinde bulunduğunu, bunların da Belh ve Merv şehirleri olduğunu aktarmaktadır. Herat şehrinin gelişmiş, aynı zamanda büyük ve birçok binaya sahip olduğunu, halkının da salih, iffetli ve dindar olduklarını ifade etmektedir. Halkın Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) öğretisini takip ettiklerini ve ülkelerini yolsuzluktan arındırdıklarını söylemektedir.¹⁷ Bu bölge içerisinde de üç isim zikredilecektir.

2.1. Osman b. Muhammed b. Şâh eş-Şerîf el-Herevî (ö. 829/1426)

Herat şeyhi olan el-Herevî, İbnü'l-Lebbân'dan kırâat-i seb'a eğitimini aldı. Hıfzını kendi köyünde tamamlayan el-Herevî kıraatini de aynı şekilde hocasına arz etti. İbnü'l Cezerî onun Herat'ta sevilen salih bir kimse olduğunu kendisiyle h. 822 yılında görüştüğünü ifade etmektedir.¹⁸

2.2. Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî el-Herevî (ö. 370/980)

H. 282 yılında Herat'ta doğmuştur. Edebiyat, fıkıh, dil, tefsir, şiir ve tarih alanlarında çalışma yapmış ve eserler ortaya koymuştur. Eğitimini Herat ve

¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/524.

¹⁶ İbnü'l-Gazzâl, en-Nisâbü'rî, *el-Vakf ve'l-İbtidâ*, thk. Tâhir Muhammed el-Hems (Dubai: Daru'n-Nevâdir, 2019).

¹⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî İbn Battûta, *Rihletu ibn Battûta* (Rabat: 'Akademiyyetu'l-Memleketu'l-Mağribiyye, ts.), 3/44.

¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/510.

Bağdat'ta yapmıştır.¹⁹ Bağdat'ta Ebul-Kasım el-Begavî, İbn Ebî Davud, İbrahim b. Arafa, İbnu's-Serrâc ve Ebu'l-Fazl el-Münzirî'den ders aldı. İbn Hallikân (ö. 681/1282), onun dil ve hukuk konusunda çok ileride olduğunu aktarmaktadır.²⁰ Güvenilir, sadık, dindar olması yanında dil ve islâm hukukunda derin bilgiye sahip olmuştur. Karmatîlerin elinde esir tutulurken birçok kelime öğrendiği ifade edilmektedir.²¹ Ondan faydalanan isimlerin başında ise Ebû Ubeyd el-Herevî gelmektedir. H. 370 yılında Herat'ta vefat etmiştir. Kiraat ile ilgili konuları sûre sırasına göre tek tek ele aldığı *Me'âni'l-kırâât* adlı bir eseri mevcuttur.²² Bununla birlikte diğer eserlerini vermek yerinde olacaktır.

Eserleri arasında; *İlelü'l-Kırâât*, *Me'âni'l-Kırâât*, *Tehzîbü'l-Luğa*, *ez-Zâhir fî garîbi elfâzi's-Şâfi'î*, *et-Takrîb fî't-Tefsîr*, *Tefsîrü's-Seb'i't-Tıvâl* gibi birçok esere sahiptir.²³

2.3. İsmail b. İbrahim b. Muhammed b. Abdurrahman Ebû Muhammed es-Serahsi el-Herevî (ö. 414/1023)

Kıraatte imam olan el-Herevî aynı zamanda muhaddis, fakîh ve edebiyat alanında hatırı sayılır bir birikime sahipti. Kendisi Hafız İshâk b. İbrahim el-Karrâb'ın da (ö. 429/1037) kardeşidir. 330 yılında doğan alim 414 yılında vefat etmiştir.²⁴

¹⁹ Selahattin Kıyıcı, "Ezherî, Muhammed b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).

²⁰ İbn Hallikân, *Vefiyâtu'l-A'yân*, 4/334.

²¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nubelâ* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1427), 16/316.

²² Durmuş Sert, *Kırâat Ekolleri (Başlangıçtan VII. H. Asrın Başına Kadar)* (Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1987), 215.

²³ Ebû'l-Berakât Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Ensârî Kemâluddîn el-Enbârî, *Nuzhetu'l-elbâ fî tabakâti'l-edbâ*, thk. İbrâhîm es-Sâmerrâî (Zerka: y.y., 1405), 237.

²⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/160.

Eserleri: *el-Kâfi fi'l Kırââtî's-Seb'*,²⁵ *eş-Şafi fi'l-Kırâât*,²⁶ *el-Câmi' beyne's-Sahîhayn*,²⁷ *Menâkıbü'l-İmâmı's-Şafiî*.²⁸

3. Semerkant Bölgesi

Semerkant, tarih boyunca İslam kültürünün önemli merkezlerinden biri olmuştur. Bu şehir, sadece coğrafi konumu ve tarihi yapılarıyla değil, aynı zamanda İslam ilimlerinin gelişimine katkılarıyla da dikkat çekmektedir. Semerkant bölgesi, bu bağlamda, Kurân-ı Kerim'in okunması ve anlaşılması konusunda önemli bir yere sahiptir. Kıraat ilmi, Kurân'ın farklı okuma biçimlerini inceleyen bir bilim dalıdır ve Semerkant, bu ilmin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Ebû Nasr es-Semerkandî (ö. 211/826)

Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, "el-Heddâdî" olarak tanınmaktadır. Kıraat, rivayet ve ilim yolculuğunda maharetli, güvenilir ve önde gelen bir imamdır. Kıraat ilmini Ebû Yahyâ Muhammed b. Süleyman el-Hayyât, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed el-Fustâtî, Ebû Saîd Ca'fer b. Muhammed es-Sicistânî, Ebû Hafs el-Kettânî, Ebû Nasr b. Zâdân, Ebû'l-Kâsım ed-Dirîr, Ebû Saîd es-Sîrâfî, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Hasan, Ebû Amr el-Ezdî, Muhammed b. Abbâs el-Hazzâz, Ebû'l-Hasan Ali b. İbrâhîm el-'Attâr el-Belhî, Ebû Bekir Ahmed b. Nasr b. Mansûr eş-Şedhâ'î, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Mihrân, ve Ali b. Ukbe gibi birçok âlimden tahsil etmiştir.²⁹

Kendisinin, "el-Ğunye fi'l-Kırâ'ât" isimli bir eser telif ettiği bilinmektedir. Bu hocalarından farklı bölgelerde ders almış olması, onun geniş çaplı ilmî seyahatlerde bulunduğunu göstermektedir. Bizzat kendisi, bu hocaların isimlerini anma gerekçesini; onların faziletlerini hatırlatarak dua etmeye teşvik etmek, bu yolda kendilerine öykünmek isteyenlere bilgi vermek ve kıraat ilmini

²⁵ Mustafâ b. Abdullâh Hâcî Halife Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kutubi'l-funûn* (Bağdat: Mektebetu'l-Musennâ, 1941), 2/1379.

²⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn* (Beyrut: Dâr'u İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 2/1023.

²⁷ Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/599; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin* (Beyrut: Daru İhya-i Turâsi'l-Arabi, 1431), 2/256.

²⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/160.

²⁹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/105.

tek bir kaynaktan almadığını ifade etmek şeklinde açıklamıştır. Nitekim o, birçok imamdan nakledilen şu sözü aktarmaktadır: “Kim ki kıraati veya rivayeti yalnızca bir yoldan alırsa, onun kokusunu dahi duyamaz.”³⁰

Kendisine kıraat okuyanlar arasında, oğlu olan Nasır da bulunmaktadır ki bu kişi, Hüzeli’nin (ö. 465/1073) şeyhi olup Semerkant’taki kurrâ arasında öne çıkmış, kıraat tahkiki ve rivayetinde nihai mertebeye ulaşmış ve hicrî dörtyüz yılında vefat etmiştir.³¹

Eseri: *Kitâbü'l-Ğunye fi'l-Kırâât*³²

4. Merv Bölgesi

Merv, tarih boyunca önemli bir ilim merkezi olmuş ve özellikle Abbasîler döneminde İslâmî ilimler açısından büyük bir gelişim kaydetmiştir. Horasan bölgesinin en önemli şehirlerinden biri olarak kabul edilen Merv, hadis, fıkıh, kelâm, tasavvuf ve kıraat gibi farklı alanlarda pek çok âlim yetiştirmiştir.³³

Şehir, Abbâsîler döneminde hem siyasî hem de ilmî açıdan büyük bir merkez hâline gelmiş ve özellikle kıraat ilmi açısından da önemli bir ekol oluşturmuştur. Merv kıraat ekolü, bölgedeki ilim geleneği içerisinde şekillenmiş ve Basra, Kûfe, Şam gibi kıraat merkezleri ile güçlü bir etkileşim içinde bulunmuştur.³⁴

Merv’de kıraat ilminin durumu, tarihsel süreç içerisinde önemli değişiklikler göstermiştir. Mesut Can’ın 2016 yılında yayımlanan çalışmasında, Merv’in Horasan’ın en büyük şehirlerinden biri olarak, İslam bilimlerinin gelişiminde nasıl bir merkez haline geldiği ele alınmaktadır. Can, “Merv, ilk iki yüzyılda İslam bilimlerinin ortaya çıkışında önemli bir rol oynamıştır.” diyerek, bu dönemde Merv’de yetişen alimlerin, kıraat ilmi üzerindeki etkilerini vurgulamaktadır.³⁵ Bu bağlamda, Merv’de kıraat alanında yapılan

³⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/105.

³¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/105.

³² İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/105.

³³ Mesut Can, “Merv’de İslâmî İlimlerin Doğuşu (Hicrî İlk İki Asır)”, *Mütefekkir* 3/6 (31 Aralık 2016), 399-425.

³⁴ Can, “Merv’de İslâmî İlimlerin Doğuşu (Hicrî İlk İki Asır)”.

³⁵ Can, “Merv’de İslâmî İlimlerin Doğuşu (Hicrî İlk İki Asır)”.

çalışmaların, sadece yerel değil, aynı zamanda bölgesel ve uluslararası düzeyde de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu ekol içerisinde de iki kıraat alimi ve eserlerine yer verilecektir.

4.1. el-Fazl b. Hâlid Ebû Muâz el-Mervezî (ö. 211/826)

el-Mervezî, İslâmî ilimlerin özellikle kıraat ve nahiv alanlarında uzmanlaşmış önemli bir âlimdir. Merv kıraat ekolünün önde gelen temsilcilerinden biri olarak kabul edilen el-Mervezî, kıraat ilminin sistematik bir şekilde öğretilmesi ve rivayet edilmesi noktasında önemli katkılarda bulunmuştur.³⁶

Kıraat ilmini, dönemin tanınmış kıraat imamlarından biri olan Hârice b. Mus'ab'dan tahsil eden el-Mervezî, aynı zamanda nahiv sahasında da derinleşmiş ve bu yönüyle döneminin önde gelen dil bilginleri arasında yer almıştır. Kendisinden kıraat rivayet eden öğrencileri arasında Muhammed b. Hârûn en-Nîsâbûrî, Muhammed b. Abdilhakem ve el-Leys b. Mukâtil b. el-Leys el-Mürsî gibi isimler bulunmaktadır.³⁷ Bu durum, onun kıraat ilmi sahasındaki etkisinin yalnızca Merv ile sınırlı kalmadığını, Nîsâbûr ve diğer ilim merkezlerine de yayıldığını göstermektedir.

el-Mervezî, kıraat farklılıklarını ele alan bir eserin müellifidir. Bu eser, kıraat ilminin temel meselelerini ele alması açısından önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Eserde, kıraat farklılıklarının sebepleri, kıraat imamlarının rivayetleri ve kıraat vecihlerinin dilbilimsel yönleri gibi konulara yer verilmiştir.³⁸

211 (826) yılında vefat eden el-Fazl b. Hâlid el-Mervezî,³⁹ kıraat ve nahiv alanlarında bıraktığı ilmî mirasla sonraki nesillere etki etmiş ve özellikle Merv kıraat ekolü içinde önemli bir şahsiyet olarak anılmıştır.

Eseri: *Kitâbü'l-Kırâât* isimli bir esere sahiptir.⁴⁰

³⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/9.

³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/9.

³⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/9.

³⁹ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî İbn Hibbân, *es-Sîkât* (Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, 1393/1973), 9/5.

⁴⁰ Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums, Band I: Qur'ânwissenschaften, hadît, Geschichte, Fiqh, Dogmatik, Mystik. Bis ca. 430 H* (Leiden, The Netherlands: Brill, 1996), 1/12.

4.2. Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Hâmid Ebû Nasr el-Kürkâncî el-Mervezî (ö. 484/1092)

el-Kürkancî el-Mervezî Horasan bölgesinin önemli ilim merkezlerinden biri olan Merv'de doğmuş ve özellikle kıraat ilmi sahasında üstün bir mertebeye ulaşmış bir âlimdir. 390 (1000) yılı civarında doğduğu tahmin edilen el-Kürkancî, kıraat ilmiyle ilgili eserleri ve ilim tahsili için gerçekleştirdiği seyahatlerle öne çıkmaktadır.⁴¹

el-Kürkancî, kıraat ilminde döneminin en yetkin âlimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Tahsil hayatı boyunca Irak, Hicaz, Cezîre, Şam ve sahil bölgelerine seyahat etmiş, buralarda dönemin önde gelen kıraat âlimlerinden ders almıştır. Kıraat tahsil ettiği hocalar arasında şunlar bulunmaktadır:

Merv: Üstadı Ebü'l-Hüseyin Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed ed-Dehhân

Nisâbûr: Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Habbâzî ve Ebû Osman Said b. Muhammed el-Muaddel

Bağdat: Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Ömer b. Hafs el-Hammâmî

Musul: el-Hüseyin b. Abdulvahid el-Muallim,

Harran: Ebu'l-Kâsım Ali b. Muhammed ez-Zeydî⁴²

Dımaşk: el-Hüseyin b. Abdullah er-Rehâvî

Mısır: İsmail b. Amr el-Haddâd

Diğer bölgeler: Çeşitli âlimlerden ders aldığı belirtilmekle birlikte, bu âlimlerin isimleri kaynaklarda ayrıntılı olarak verilmemiştir. Yoğun ilim tahsili ve kıraat sahasındaki derin bilgisi sayesinde "asrının eşsiz âlimi" olarak tanınmış, sahip olduğu ilmi yetkinlik dolayısıyla geniş bir coğrafyada itibar kazanmıştır. Kendisinden sonraki kıraat âlimleri üzerinde de derin bir etki bırakan el-

⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/72.

⁴² Ahmet Gündüz, "Harranlı Bazı Kurrâlar", *Diyanet İlmî Dergi* 54/3 (15 Eylül 2018), 79-106.

Kürkancî, İslâm ilim geleneğinde müstesna bir yere sahiptir.⁴³ Kıraate ait birçok tasnifinin bulunduğu söylenmektedir.⁴⁴

Eserleri: el-Kürkancî, kıraat ilmi alanında kıymetli eserler telif etmiş olup, özellikle şu iki eseri bilinmektedir: *Kitâbü'l-Mu'avvel*, *Kitâbü't-Tezkire li-Ehli'l-Basra*⁴⁵

Bu eserlerinde kıraat farklılıkları, kıraat ilminin teorik temelleri ve kıraatlerin dilbilimsel yönleri gibi konulara yer vermiştir. Kaynaklarda el-Kürkancî'nin yalnızca ilmiyle değil, aynı zamanda zühd, takva ve dindarlığıyla da ön plana çıktığı ifade edilmektedir. Onun ibadet konusundaki titizliği ve Allah'a olan teslimiyetini gösteren olaylardan biri şu şekilde aktarılmaktadır: Bir yolculuk esnasında bindikleri geminin batması sonucu kendisini denizde bulan el-Kürkancî, dalgaların arasında sürüklenirken öğle vaktinin girdiğini fark etmiş ve suyun içinde batıp çıkarken öğle namazını eda etmeye niyetlenmiştir. Namazını suyun içinde kılmaya çalışması, onun ibadete verdiği önemi ve tevekkülünü göstermektedir. Kaynaklar, bu samimi ibadeti neticesinde Allah'ın onu kurtardığını nakletmektedir.⁴⁶

Kendisinin de sonraki nesillere kıraat öğretiminde bulunduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, el-İmam Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Begavî ve Hamza b. Nasr el-İsbehânî gibi âlimlere kıraat öğrettiği kaydedilmektedir.⁴⁷ el-Kürkancî, kıraat ilminin öğretimi noktasında oldukça aktif olmuş ve kendisinden ders alan birçok talebe yetiştirmiştir. Kaynaklarda, kıraat ilmi ile ilgili

⁴³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/72.

⁴⁴ Ebû'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeskî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Kahire: Matbaatu's-Saade, 1407/1986), 12/138; İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/72; Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târîhi'l-mulûk ve'l-umem*, ed. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Mustafâ 'Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1412), 12/297; Sibt İbnul-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 19/433; Ebû'l-Mehâsîn Yûsuf b. Tağrıberdî b. Abdullâh İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-zâhira fi mulûki misr ve'l-kâhira* (Mısır: Vezâratu's-Sekâfe ve'l-İrşâdî'l-avmî; Dâru'l-Kutub, ts.), 5/133.

⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/72.

⁴⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/138; Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ/İrşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1414/1993), 5/2358-2360.

⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/72.

ayrıntılı tespitlerde bulunduğu ve talebelerine farklı rivayetlerle Kur'an kıraatini öğrettiği belirtilmektedir.⁴⁸

Onun kıraat ilmi konusundaki üstün yetkinliğini gösteren bazı anlatılar şu şekildedir:

Talebelerine Kur'an'da birbirine bitişik en uzun kelimenin hangisi olduğunu sormuş ve onları düşündürdükten sonra "لَيْسَتْخِلْفُهُمْ فِي الْأَرْضِ"⁴⁹ ifadesini örnek olarak vermiştir.⁵⁰

Kur'an'daki dört kelime içinde sekiz "nûn" harfi bulunan bir ibareyi sorduğunda, talebeleri cevap verememiş ve o, "إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ نَحْنُ نَقُصُّ" ⁵¹ âyetini örnek olarak vermiştir.⁵²

Kur'an'ın tam orta noktasının neresi olduğu sorulduğunda, "لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا" ⁵³ âyetinin ortada bulunduğunu, "ن" ve "ك" harflerinin ilk yarıya, "ر" ve "ل" harflerinin ise ikinci yarıya ait olduğunu açıklamıştır.⁵⁴

el-Kürkancî, kıraat ilmi tahsil etmek amacıyla Şam'a gitmiş ve orada kıymetli bir hocadan eğitim almak istemiştir. Ancak hocası, ona ancak belirli şartlar altında ders verebileceğini söylemiş ve günde on varak kıraat yapması karşılığında bir miskal gümüş ödemesi gerektiğini bildirmiştir. el-Kürkancî, bu teklifi kabul etmiş ve hocasının yanında eğitimini sürdürmüştür.⁵⁵

Yaklaşık bir yıl beş ay boyunca süren bu eğitim sürecinin sonunda hocası, el-Kürkancî'nin kıraatindeki üstün başarısını ve hata yapmadan okuma yeteneğini takdir etmiş, ona hem verdiği tüm gümüşleri geri iade etmiş hem de öğrencilerine el-Kürkancî'ye hediyeler sunmalarını istemiştir. el-Kürkancî, bu hediyeleri kabul etmek istememişse de hocasının ısrarı üzerine kabul etmek

⁴⁸ Sibt İbnul-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 5/2359.

⁴⁹ *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014) en-Nûr 24/55.

⁵⁰ Sibt İbnul-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 5/2359.

⁵¹ Yûsuf 12/2-3.

⁵² Sibt İbnul-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 5/2359.

⁵³ el-Kehf 18/74.

⁵⁴ Sibt İbnul-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 5/2359.

⁵⁵ Sibt İbnul-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 5/2359.

zorunda kalmıştır. Bu olay, onun ilim öğrenme konusundaki azmini ve hocasının ona duyduğu güveni göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

el-Kürkancî, 12 Zilhicce 484 (1091) yılında, 92 yaşında iken vefat etmiştir. Onun ilim dünyasına bıraktığı en büyük miras, kıraat ilminin sistematik olarak öğretilmesi ve sonraki nesillere aktarılmasına yönelik katkılarıdır. Merv kıraat ekolünün önemli temsilcilerinden biri olarak, kıraat alanındaki çalışmalarıyla sonraki nesil kıraat âlimlerine ışık tutmuş, öğrencileri vasıtasıyla kıraat ilminin farklı coğrafyalara yayılmasına katkı sağlamıştır. Kendisinin ilim tahsili konusundaki çabası, kıraat ilmine olan bağlılığı ve titizliği, onu sadece kendi döneminde değil, kıraat ilmi tarihindeki önemli şahsiyetlerden biri hâline getirmiştir.⁵⁶

5. Nîşâbur Bölgesi

Nîşâbur, tarih boyunca İslâm ilim ve kültür hayatında önemli bir merkez olmuş, özellikle kıraat ilmi açısından dikkate değer bir ekol oluşturmıştır. Horasan bölgesinin ilim merkezlerinden biri olarak kabul edilen Nîşâbur, farklı ilim dallarında olduğu gibi kıraat alanında da birçok büyük âlim yetiştirmiştir. Bu ekol gerek farklı kıraat vecihlerinin tedrisi gerekse kıraat ilmi alanındaki önemli eserlerin telifi bakımından İslâm dünyasında etkin bir rol oynamıştır.

Nîşâbur, özellikle Abbâsiler döneminde büyük bir ilim merkezi hâline gelmiş ve hadis, fıkıh, kelâm, tasavvuf gibi farklı alanlarda önde gelen âlimlere ev sahipliği yapmıştır. Bununla birlikte, kıraat ilmi açısından da büyük bir öneme sahip olan Nîşâbur, farklı kıraat rivayetlerinin okutulduğu ve nakledildiği önemli bir merkez konumundaydı. Burada eğitim alan kıraat âlimleri, hem Şam ve Bağdat gibi ilim merkezleriyle irtibat hâlinde olmuş hem de bölgesel olarak kıraat geleneğinin devamını sağlamışlardır.⁵⁷

5.1. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân en-Nîsâbûrî (ö. 381/992)

İbn Mihrân en-Nîsâbûrî'nin hayatı hakkında mevcut kaynaklar yeterli bilgi sunmamakta, özellikle doğum yeri ve ailesiyle ilgili net veriler bulunmamaktadır. Asıl adı Ahmed b. Hüseyn b. Mihrân el-İsbehânî en-Nîsâbûrî olup

⁵⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/138; İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/72; Sıbt İbnul-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, 5/2360.

⁵⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 5/331-333.

295/908 yılında doğmuş,⁵⁸ Künyesi Ebû Bekir olup, en çok "en-Nîsâbûrî" nisbesiyle tanınmaktadır.

İbn Mihrân, kıraat ilminin önde gelen isimlerinden biri olup hadis ve fıkıh alanlarında da önemli bir konuma sahiptir. "el-Mukri", "el-Üstad", "el-Âbid" ve "ez-Zâhid" sıfatlarıyla anılmıştır. Eğitim-öğretim faaliyetlerine önem vermiş, kıraat alanında birçok öğrenci yetiştirmiş ve eserler kaleme almıştır. İlmî çalışmaları titizlikle yürüten bir âlim olarak eserlerinde okuyucuya yönlendirmeler yapmış ve kıraat ilminin alt disiplinlerinde kapsamlı eserler bırakmıştır.

Öne çıkan eserleri arasında *el-Gâye fi'l-Kırââtî'l-Aşr*, *eş-Şâmil fi'l-Kırâât*, *el-Mebsût fi'l-Kırââtî'l-Aşr* yer almaktadır. Ayrıca kıraat imamlarının vecihlerini ele alan *Mezhebü Hamza fi'l-Vakf ve'l-Hemz*, *Kitabu'l-Mekâtî' ve'l-Mebâdî'*, *Şerhu İd-ğâmi'l-Kebir ve Kitabu'l-İmâlât* gibi eserler de telif etmiştir. Kıraatle ilgili temel meseleleri detaylandıran birçok eser kaleme almış, bazıları sonraki dönemlerde kıraat ve tefsir alanında başvuru kaynağı olmuştur.

İbn Mihrân, ilmi yolculuklar yaparak kıraat ve hadis ilimlerinde derinleşmiştir. Bağdat, Dımaşk, Kûfe ve Semerkant gibi önemli ilim merkezlerine seyahat etmiş, hadis rivayetinde bulunmuş ve kıraat eğitimi almıştır. Eğitim-öğretim faaliyetleri ve ilmi titizliği ile kıraat alanında otorite kabul edilen bir âlim olup hem teorik hem de pratik açıdan önemli katkılar sunmuştur. Döneminin büyük kıraat âlimlerinden biri olarak kabul edilen İbn Mihrân'ın ilmi mirası, kıraat geleneği içerisinde temel referanslardan biri olmaya devam etmektedir.

İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, kıraat ilmini birçok önemli hocadan öğrenmiştir. Bunlar arasında Hasen b. Abbas er-Razî, Muhammed b. Nadr el-Ehrâmî, Ahmed b. Osmân el-Horasanî, Ebû Ca'fer el-Bağdâdî ve daha birçok isim bulunmaktadır. Çeşitli kıraat imamlarının farklı rivayetlerini okuyarak kıraat ilmini derinlemesine öğrenmiştir.

Hadis ilminde de yetkin olan İbn Mihrân, başta İbn Huzeyme, Ebû'l-Abbâs es-Serrâc ve Muhammed b. Bekir gibi hadis âlimlerinden ders almıştır. Farklı bölgelerde hadis derslerine katılmış ve bu alanda da yetkin bir âlim olmuştur.

⁵⁸ Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm* (Daru'l-İlim li'l-melayîn, 2002), 1/112; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 1/208; Sezgin, G.A.S, 1/15.

Kıraat alanında birçok öğrenci yetiştiren İbn Mihrân'ın en önemli öğrencileri arasında Mehdî b. Ebi Tarrâre, Mansur b. Ahmed, Tâhir b. Ali es-Seyrâfî, Ahmed b. Muhammed es-Semerkindî gibi isimler yer almaktadır.⁵⁹ Ayrıca hadis alanında da Ebû Abdullah el-Hâkim en-Nisâbü'rî, Abdurrahman b. Aliyyek ve Ebû Hafs b. Mesrur gibi âlimler kendisinden hadis öğrenmiştir. İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, kıraat ilminin gelişiminde önemli bir yere sahiptir.

Hâkim en-Nisâbü'rî'nin "kurrâ içinde ibadetine en düşkün kişi" olarak nitelendiği, İbnü'l-Cezerî'nin ise onu sağlam bir araştırmacı ve güvenilir bir âlim olarak değerlendirdiği İbn Mihrân, 27 Şevval 381 (6 Ocak 992) tarihinde Nişâbur'da vefat etmiştir.

İbn Mihrân, kıraat ilmi üzerine yoğunlaşarak bu alanda derinleşmiş ve önemli telifler vermiştir. İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-Seb'a* adlı eserinde yer alan yedi imamın kıraatlerine, Ebû Ca'fer el-Kârî, Ya'kûb el-Hadramî ve Halef b. Hişâm'ı ekleyerek kıraat-i aşere sistemini oluşturmuştur. On kıraat imamını ele aldığı *el-Ğâye fi'l-kırâ'âtî'l-aşr* adlı eseriyle bu onlu sistemin kabul görmesine ve yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur. İbn Mihrân'ın oluşturduğu on kıraat sistemi, ilerleyen dönemlerde büyük ölçüde kabul edilmiş ve bu kıraatler üzerine pek çok eser kaleme alınmıştır. İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* adlı eseriyle kıraat-i aşere sistemi geniş çevrelerde benimsendiği gibi, günümüze kadar tedris edilmeye devam etmiştir.

5.2. Ali b. Muhammed b. el-Hasan b. Muhammed Ebû el-Hasan el-Habbâzî el-Cürcanî (ö. 398/1007)

el-Cürcanî, dönemin en tanınmış kıraat âlimlerinden biri olup,⁶⁰ özellikle Nişabur'da kıraat ilmi alanında büyük bir otorite olarak kabul edilmiştir. Güvenilirliği, ilmi birikimi ve titiz araştırmalarıyla tanınan el-Habbâzî, hem yazılı

⁵⁹ Yaşar Akaslan, *Kıraat İlminin Temel Kaynakları* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 42.

⁶⁰ Sa'd b. Abdullah el-Hamid, Ebu'l-Hasan Mustafa b. İsmail es-Süleymani, Hasan Muhammed Makbuli el-Ehdel, *er-Ravdül-basim fi teracumi şuyuhil-hakim* (Riyad: Daru'l-Âsime, 2011), 1/738.

eserleri hem de yetiştirdiği öğrenciler aracılığıyla kıraat geleneğinin aktarılmasına önemli katkılarda bulunmuştur.⁶¹

İlim tahsili için uzun yolculuklara çıkmış, birçok önemli kıraat ve hadis âliminden ders alarak kendisini geliştirmiştir. Zeyd bin Ebî Bilâl, el-Mutavvî'î, eş-Şezzanî,⁶² Abdu'l-Gaffâr el-Hudaynî, Abdu'l-Melik b. el-Hasan el-Bezzâz, Ali bin el-Fadl, el-Hüseyn b. Muhammed b. el-Hasan b. Mîna, Muhammed bin Yahya el-'Attâr, Ahmed b. Ubeydullah b. İshak gibi önemli isimlerden kıraat tahsil etmiştir. Bunun yanı sıra Ahmed b. İbrahim el-Müeddib, Ali b. Hilyâ, Abdullah ed-Darîr, İbn Ğâlib, Muhammed b. Ubeydullah b. İbrahim, Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-İsbehânî, Muhammed b. Ca'fer el-Mağâzîlî, Abdullah b. Adî, Ali b. Abdulaziz er-Râzî ve Abdülaziz b. el-Hasan el-'Attâr gibi dönemin ileri gelen âlimlerinden de ders almıştır. Eğitimini ilerletmek adına Irak ve Cürcân gibi dönemin ilim merkezlerinde bulunmuş, burada hadis ve kıraat dersleri almıştır.⁶³

İlimde derinleşip üstad mertebesine ulaşan el-Habbâzî, aynı zamanda pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Oğullarından Ebû Bekir Muhammed, kendisinden ilim tahsil edenler arasındadır. Bunun yanında Ebû Nasr Mansur b. Muhammed el-Kahendizî, Muhammed b. Ahmed el-Kürkâncî ve Zafar b. Ca'fer b. el-Fadl gibi isimler de onun öğrencileri arasında sayılmaktadır.⁶⁴

Hâkim en-Nisâbûrî, el-Habbâzî'nin kıraat ilminde son derece mahir olduğunu, telkin ve öğretimde olağanüstü gayret gösterdiğini ve on binden fazla öğrenciyi yetiştirdiğini belirtmiştir. Bu durum, onun yalnızca bir kıraat âlimi değil, aynı zamanda etkili bir eğitimci olduğunu da göstermektedir. Öğrencilerine kıraatin en doğru ve sahih şeklini öğretmek için büyük bir titizlik göstermiş, ilim ve ibadet hayatını bir arada sürdürmüştür.⁶⁵

Onun en önemli özelliklerinden biri de kıraat ilminde titizlik göstermesi ve rivayetlerin doğruluğunu araştırmasıdır. Nitekim İshâk el-Huzâ'î'den

⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/577-578.

⁶² Velid b. Ahmed ez-Zübeyrî vd., *el-Mevsûatü'l-Müeyyessa* (Manchester: Mecelletü'l-Hikme, 2003), 2/1655-1656.

⁶³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/577-578.

⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/578.

⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/578.

rivayette bulunduğu dair bazı iddialar ortaya atılmışsa da el-Hüzeli, bu rivayetin güvenilir olmadığını ifade etmiştir. Bu tür ihtilafların ortaya çıkması, el-Habbâzî'nin ne kadar geniş bir kıraat geleneğine sahip olduğunu ve pek çok kişi tarafından kendisine isnat edilen rivayetlerin bulunduğunu göstermektedir.⁶⁶

İlim tahsiline olan bağlılığı kadar, ibadete olan düşkünlüğü ile de tanınmıştır. Yaşadığı dönemde sadece ilmiyle değil, zühdü ve takvasıyla da örnek olmuş, öğrencilerine sadece bilgi değil, aynı zamanda ahlak ve samimiyet de aşılamıştır. Onun bu özelliği hem çağdaşı âlimler hem de öğrencileri tarafından takdirle anılmıştır. Kendisinin gece gündüz ilimle meşgul olduğu, ders vermediği zamanlarını ibadet ve zikirle geçirdiği nakledilmektedir.⁶⁷

Ali b. Muhammed el-Habbâzî'nin eğitim faaliyetleri ve ilmi mirası, vefatından sonra da uzun yıllar boyunca etkisini sürdürmüştür. Öğrencileri aracılığıyla kıraat ilminin sahih bir şekilde aktarılmasına katkıda bulunmuş, Nisâbur'da ve diğer ilim merkezlerinde ismi saygıyla anılmıştır. Onun titizliği ve gayreti sayesinde kıraat ilmi, sonraki nesillere sağlam bir şekilde aktarılmıştır. Hicrî 350 yılından sonra Irak ve Cürcân gibi bölgelerde hadis dinlediği bilinmektedir. İlmi faaliyetlerini sürdürdüğü bu dönemlerde birçok hadis ve kıraat âlimi ile bir araya gelmiş, kıraat rivayetlerini doğruluk açısından incelemiştir. Sahih kıraat geleneklerini benimseyerek öğrencilere aktarmış, kıraat alanında güvenilir bir otorite olarak tanınmıştır.⁶⁸

Ömrünün son yıllarını Nisâbur'da geçiren el-Habbâzî, burada kıraat dersleri vermeye ve talebeler yetiştirmeye devam etmiştir. Hicrî 398 yılının⁶⁹ Şevval ayında vefat etmiş ve Nisâbur'da defnedilmiştir.

5.3. Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ahmed b. el-Hasen b. Bündâr er-Râzî el-İclî (ö. 454/1062)

⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *Çâye*, 1/578.

⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *Çâye*, 1/578.

⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Çâye*, 1/578.

⁶⁹ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'în ve mürşidü't-tâlibîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 37.

İmam, mukri, Şeyhü'l-İslâm, güvenilir, zâhid ve kâmil bir âlim olan Ebü'l-Fadl Abdurrahman b. Ahmed b. Hasan b. Bendâr b. İbrahim b. Cibrîl b. Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râzî el-Aclî, Câmi'u'l-Vukûf ve benzeri eserlerin müellifidir.⁷⁰

Kıraat eğitimini, Ali b. Dâvûd ed-Dârânî, Ebû Abdullah el-Hüseyn b. Osman el-Mücâhidî ve Ebü'l-Hasan el-Hammâmî gibi âlimlerden; Ahmed b. Yahyâ, Ebû Nasr Ahmed b. Ali es-Semnânî, Ahmed b. Osman b. Ca'fer el-Müeddib, Ebû Abdullah el-Lâlekî, Ebû Bekir el-Câmidî, Ebü'l-Kâsım el-Cenâbâzî, Kâdî Ebü'l-Hüseyn Ali b. el-Hüseyn el-Basrî, İbn Hârûn, Muhammed b. Ahmed ed-Dînûrî, Ebü'l-Ferec en-Nehrevânî, Bekr b. Şâzân, Ebû Ahmed el-Fardî, Tâhir b. Ğalbûn ve Ali b. Saîd b. Âdem gibi birçok hocadan almıştır.⁷¹

Zehebî'nin aktardığına göre; İmam er-Râzî, Mekke'de Ahmed b. Feras el-Abkasi ve Ali b. Ca'fer es-Sîrvânî'den; Rey'de Ca'fer b. Fenâkî'den; Nîşâbur'da Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den; İsfahan'da Ebû Abdullah b. Mende el-Hâfız'dan; Tus, Cürcân, Bağdat, Kûfe, Basra, Nîsâ, Şam ve Mısır'da dönemin önde gelen âlimlerinden ders almıştır.⁷²

İbn Âmir kıraatini Ali b. Dâvud ed-Dârânî'den öğrenmiş; ayrıca Ebû Abdullah el-Mücâhidî (İbn Mücâhid'in öğrencisi), Ebü'l-Hasan el-Hammâmî, Ebü'l-Ferec en-Nehrevânî, Bekr b. Şâzân el-Vâiz, Ebû Bekr eş-Şâmî ve daha birçok hocadan kıraat tahsil etmiştir. Hadis alanında ise Ebû Müslim el-Kâtib ve Abdu'l-Vehhâb el-Kellâbî gibi âlimlerden rivayette bulunmuştur.⁷³

Kendisinden kıraat ilmini tahsil edenler arasında ise Kâf Ebü'l-Kâsım el-Hudhelî (Sâhibu'l-Kâmil), Ebû Ali el-Haddâd, Ebû Ma'ser et-Taberî, Nasr b. Muhammed eş-Şîrâzî (Şeyhu's-Selâfi), İsmâil b. Fazl es-Serrâc, Muhammed b. İbrahim el-Baydâvî ve Muhammed b. Sâlibe eş-Şîrâzî gibi isimler bulunmaktadır. Ayrıca, kendisinden kıraat rivayet edenler arasında Muhammed b. İbrahim

⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/361; Zirikli, *el-A'lâm*, 3/294.

⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/361-362.

⁷² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Ma'rifetu'l-kurrâ'l-kibâr alâ't-tabakâti ve'l-âsâr*, thk. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: İSAM Yayınları, 1995), 2/796.

⁷³ Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâ'l-Kibâr*, 2/796.

b. Muhammed el-Müzekkî ve Mansûr b. Muhammed b. Hasan b. Muhammed (Ebû'l-Alâ'nın şeyhi) yer almaktadır.⁷⁴

Kaynaklarda, doğum yerinin Mekke olduğu belirtilmekle birlikte, hayatı boyunca çeşitli beldelere ilim yolculukları yaptığı ve sürekli seyahat halinde olduğu ifade edilmektedir.⁷⁵ Ebû Sa'd b. es-Sem'ânî, onun faziletli, birçok eser telif etmiş, güzel ahlâk sahibi, zâhid ve kanaatkâr bir âlim olduğunu kaydeder. Vaktinin büyük kısmını kıraat okutmak ve hadis rivayet etmekle geçirdiği, yalnız seyahat etmeyi tercih ettiği, hatta çöllere dahi tek başına girdiği ifade edilmektedir.⁷⁶

Abdülğâfir el-Fârisî, onun güvenilir bir râvî, kıraat ilminde imam, sahasında tek ve eşsiz bir âlim olduğunu belirtir. Kendisine tahsis edilen hankâhlara yerleşmeyip, harabe mescitlerde kalmayı tercih ettiği, bir yerde tanındığında ise orayı terk ettiği ve sahip olduğu şeyleri başkalarına ikram ettiği kaydedilmektedir. Hem kıraat ve rivayet sahasında hem de edebiyat ve nahiv ilimlerinde yetkin bir âlim olup, fazilet ve kemâl yönünden üstünlüğü vurgulanmaktadır.

Hicrî 371 (Miladî 981) yılında doğmuş, uzun yıllar süren ilim yolculukları sonucunda 71 yıl boyunca farklı beldeleri dolaşmıştır. Zühdi bir yaşam süren İmam er-Râzî'nin, bu alanda şiirler de kaleme aldığı belirtilmektedir. Ebû Abdullah el-Celâl, onun İsfahan'dan Kirman'a giderken halkın kendisini uğurlamak istediğini, ancak kalabalığı geri çevirerek tek başına yola koyulduğunu ve şu beyiti okuduğunu aktarır:

إذا نحن ألدجنا وأنت أماننا ... كفى لمطايانا بذكرك حاديا

“Eğer biz gece yola koyulursak ve sen bizim imamımız olursan,

Senin zikrin, bize yol gösteren en güzel rehber olur.”⁷⁷

⁷⁴ Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâ'l-Kibâr*, 2/796.

⁷⁵ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakat ve'l-a'sar* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995), 2/796; Zirikli, *el-A'lâm*, 3/294; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 5/116.

⁷⁶ Abdülfettah b. es-Seyyid Acemî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmi'l-bârî* (Medine: Mektebetü't-Tayyibe, t.s.), 2/654.

⁷⁷ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurra*, 2/798; İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/362.

İmam Ebü'l-Fadl er-Râzî, hicrî 454 (Miladî 1062) yılı Cemâziyelevvel ayında, 84 yaşında vefat etmiştir. Kendi ifadesine göre, ilim yolculuğuna başladığında 13 yaşında olup, ömrünün 71 yılını seyahat ederek geçirmiştir.⁷⁸

5.4. Ebü'l-Kâsım Yûsuf b. Alî b. Cübâre el-Hüzelî (ö. 465/1073)

el-Hüzelî, kıraat ilminin önde gelen isimlerinden biridir. Büyük bir seyyah, kıraat âlimi ve hadis râvisi olan el-Hüzelî, hicrî 390'lı yıllarda doğduğu tahmin edilmektedir. Kıraat ilmini tahsil etmek amacıyla uzun yıllar boyunca çeşitli İslâm beldelerini dolaşmış ve bu alanda erişilmesi güç bir seviye elde etmiştir. Kendisi, kıraat ilmini bu denli geniş bir coğrafyada tahsil eden ve bu kadar çok sayıda âlimle görüşen nadir isimlerden biridir.

el-Hüzelî, meşhur eseri *el-Kâmil* adlı kitabında, kıraat alanında görüştüğü hocalarının sayısının 365 kişi olduğunu ve bu hocalarıyla Mağrib'den Fergana'ya kadar geniş bir coğrafyada ilim tahsil ettiğini ifade etmektedir. Eğer ulaşabileceği başka bir kıraat âlimi olsaydı, onu da ziyaret edeceğini belirtmiştir. Kendisinin, kıraat yolları ve rivayetleri konusunda geniş çaplı bir araştırma yaparak *el-Kâmil* adlı eserini kaleme aldığı ve bu eserinde kıraat ilmine dair rivayetleri sistematik bir şekilde derlediği bilinmektedir. Ayrıca, daha önce yazdığı *el-Vecîz* ve *el-Hâdî* gibi eserlerini bu kitapla birleştirdiğini ifade etmektedir.

Kıraat ilmi dışında nahiv (dilbilgisi) alanında da uzman olan el-Hüzelî, bu alanda eğitim vermiş ve ileri seviyede anlayışa sahip olduğu belirtilmiştir. Dönemin önemli düşünürlerinden olan Ebü'l-Kâsım el-Kuşeyrî ile aynı meclislerde bulunmuş ve ondan kelâm ilmini tahsil etmiştir. el-Kuşeyrî'nin, el-Hüzelî ile nahiv ve kıraat konularında istişarelerde bulunduğu ve kendisinden faydalandığı nakledilmektedir.⁷⁹

el-Hüzelî, hicrî 425 yılından sonra kıraat ilmi için ilim yolculuklarına devam etmiş ve ardından Nîşâbur'da, Nizâmülmülk tarafından kurulan medresede eğitim vermek üzere görevlendirilmiştir. Burada yıllarca kıraat ilmini öğretmiş ve çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Kaynaklara göre, hayatının ilerleyen

⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 1/361-363.

⁷⁹ Tayyar Altıkulaç, "Hüzelî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999).

dönemlerinde gözlerini kaybetmiş, ancak ilim tahsili ve öğretimi konusundaki faaliyetlerini sürdürmüştür.⁸⁰

el-Hüzelî'nin kıraat tahsil ettiği hocaların sayısının 122 olduğu ve bunları *el-Kâmil* adlı eserinde ayrıntılı olarak listelediği bilinmektedir. Bu hocaların bazıları şunlardır: İbrahim b. Ahmed el-Erbeli, Ahmed b. Regâ el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hâşim el-Mısrî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Fardî, Ahmed b. Abdillâh el-Asbahânî, İsmâil b. el-Cüneyd, Ebû Zer'a Ahmed b. Muhammed en-Nuşcânî, Hüseyin b. Mansûr el-Miyâfargînî, Hasan b. Ali b. İbrahim el-Mâlikî (Mısır), Abdurrahman b. Ahmed Ebü'l-Fadl er-Râzî, Abdülmelik b. Sâbûr, Muhammed b. Ahmed en-Nucâbâzî, Muhammed b. Hasan eş-Şîrâzî (Mısır). Bunlar, el-Hüzelî'nin kıraat ilminde eğitim aldığı önemli isimlerden yalnızca birkaçıdır. Onun, kıraat hocaları ile geniş çaplı etkileşimi, kıraat ilminin aktarımı ve muhafazası noktasında büyük bir öneme sahiptir.

el-Hüzelî'nin eserleri kıraat ilmi açısından oldukça önemli görülmekle birlikte, bazı eleştiriler de almıştır. Zehebî, onun rivayetlerinde bazı hatalar ve zayıf nakiller bulunduğunu ifade etmiş ve *el-Kâmil* adlı eserinde zayıf veya bilinmeyen râvilerden gelen kıraatleri de aktardığını belirtmiştir. Özellikle kıraat zincirlerinde bilinmeyen veya güvenilirliği tartışmalı isimlere yer verdiği gerekçesiyle eleştirilmiştir.⁸¹

Bununla birlikte, el-Hüzelî'nin *el-Kâmil* adlı eseri, kıraat ilminin tarihsel gelişimi açısından büyük bir öneme sahiptir ve kıraat imamlarının rivayetleri hakkında geniş bir kaynak niteliği taşımaktadır. Bu eser, özellikle Ebü'l-Alâ el-Hemedânî tarafından incelenmiş ve ondan sonra gelen âlimler tarafından da ilgiyle okunmuştur.⁸²

el-Hüzelî, hicrî 465 yılında vefat etmiştir. Hayatı boyunca kıraat ilmi için yaptığı uzun yolculuklar, kıraat ilminin aktarımı ve yayılmasında önemli bir

⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/398; Muhammed Selim İbn Muhaysin, *Mu'cemü Huffazî'l-Kur'an Abra't-Tarih* (Beyrut: Daru'lCil, 1992), 2/322.

⁸¹ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurra*, 2/820; Zübeyrî vd., *el-Mevsûatü'l-Müeyssera*, 3/2964; Abdulmuttalip Çalışkan, *Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî ve Kıraat İlmindeki Yeri* (Ankara: Kitap Dünyası Yayınları, 2024), 94.

⁸² İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/401.

rol oynamıştır. Onun mirası, özellikle *el-Kâmil* adlı eseri üzerinden kıraat âlimleri tarafından değerlendirilmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır.⁸³

6. Gazne Bölgesi

Söz konusu şehir, Horasan sınırında yer alan, büyük bir yerleşim merkezi ve geniş bir idari bölge olarak dikkat çekmektedir. Coğrafi konumu itibarıyla Horasan ile Hindistan arasında stratejik bir geçit üzerinde bulunmaktadır. Bölge, tabii kaynaklar bakımından oldukça zengindir ve refah seviyesi yüksek bir yerleşim yeri olarak tanımlanır. Ancak, iklim şartları son derece çetin olup özellikle kış aylarında şiddetli soğuklar hüküm sürmektedir. Rivayetlere göre, şehirden bir günlük mesafede yer alan bir dağ geçidi aşılsa, tamamen zıt iklim özellikleri gösteren, son derece sıcak bir bölgeye ulaşılmaktadır. Bu coğrafi farklılık, bölgenin iklimsel çeşitliliğini ve zorluklarını ortaya koymaktadır.⁸⁴

Şehir, tarih boyunca birçok seçkin ilim adamı yetiştirmiştir. Bu yönüyle İslam ilim tarihinde önemli bir yere sahiptir. Sakinleri ise öteden beri dini değerlere bağlılıkları, şariat prensiplerine sadakatleri ve selef-i sâlihîn çizgisine olan bağlılıklarıyla tanınmıştır. Bu durum, bölgenin ilmî ve dinî kimliğinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.⁸⁵

6.1. Muhammed b. Ahmed b. el-Heysem Ebû Bekir er-Rûzbârî el-Belhî (ö. 469/1076)

er-Rûzbârî kıraat ilmiyle meşgul olmuş, Ebû Ali el-Ehvâzî'den çeşitli kıraat rivayetlerini tahsil etmiş ve daha sonra Hindistan'ın başlangıç sınırında yer alan Gazne şehrine yerleşerek burada kıraat ilmini öğretmiştir. Kıraat farklılıklarının illetleri konusunda derin bir vukufiyete sahip olup rivayet açısından yüksek bir isnada sahiptir. Hafız İbn Asâkir, Abdusselâm b. Abdurrahîm el-Haravî'nin kendisine bildirdiğine göre, Ebû Bekir er-Rûzbârî'nin 489 (1096)

⁸³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/397-401.

⁸⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 4/201.

⁸⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 4/201.

yılında Gazne'de kıraat ilmiyle meşgul olduğu bilgisini aktarmaktadır. er-Rûzbârî, kıraat ilmi sahasında uzman bir âlim olarak tanınmıştır.⁸⁶

er-Rûzbârî, *Câmi 'u'l-kirâ'ât* adlı eserin müellifi olup, benzeri yazılmamış bir çalışma ortaya koymuştur. İbnü'l Cezerî bu eseri Hârat şehrinde gördüğünü; eserin on kıraat ve diğer kıraat yollarını bir araya getirdiğini, farklı senetlerle birçok kıymetli bilgi içerdiğini aktarmaktadır. Müellif, bu eseri Gazne ve Hindistan bölgelerinin hâkimi olan Sultan Ebû'l-Muza'ffar İbrâhîm b. Mes'ûd b. Sultan Muhammed b. Sebüktegîn adına telif etmiş olup, telifini 17 Muharrem 469 (22 Ağustos 1076) tarihinde tamamlamıştır.⁸⁷

6.2. Ebû Abdillâh (Ebû Ca'fer) Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî el-Gaznevî (ö. 560/1165)

Hakkında yeterli biyografik bilgi bulunmayan Secâvendî'nin, Sîstan bölgesinde doğduğu kabul edilmektedir.⁸⁸ Rudolf Sellheim'in tanımına göre, doğum yeri günümüzde Kabil ile Gazne arasında yer alan ve Arap kaynaklarında "Secâvend" olarak geçen köy olmalıdır. Bu nisbe ile tanınması da bu görüşü desteklemektedir. "Gaznevî" nisbesinin ise onun Gazne'de eğitim gördüğünü ya da ilmî faaliyetlerini burada sürdürdüğünü göstermesi muhtemeldir.⁸⁹

Secâvendî'ye dair en eski biyografik kaydı sunan müellif, İbnü'l-Kıftî'dir (ö. 646/1248). Ancak İbnü'l-Kıftî'nin *İnbâhü'r-Ruvât* adlı eserinde verdiği bilgiler oldukça sınırlıdır.⁹⁰ Zehebî ve İbnü'l-Cezerî gibi sonraki müellifler de İbnü'l-Kıftî'nin aktardıkları dışında bir katkıda bulunmamışlardır.⁹¹ Zehebî, onun hocaları ve öğrencileri hakkında bilgi sahibi olmadığını özellikle

⁸⁶ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurra*, 2/853.

⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/91.

⁸⁸ Muhammed Coşkun, *Mushaf Basımına Yansıyan Yönüyle Secâvendî'nin Vakf Sisteminin Yeniden Okunması Eleştiriler-Teklifler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 109; Sert, *Kırâat Ekolleri*, 223; Tayyar Altıkulaç, "Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

⁸⁹ Ebû'l-Hasan Ali b. Yûsuf İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât alâ enbâhi'n-nühât*, ed. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Fikrî'l-Arabî, 1982), 3/153.

⁹⁰ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/153.

⁹¹ Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefayâtü'l-meşâhiri'l-âlâm*, ed. Ömer Abdusselâm et-Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1413), 12/206; İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/157.

vurgulamaktadır. Buna karşın, İbnü'l-Kıftî'nin onun tefsiri hakkında küçük hacimli olmasına rağmen büyük faydalar barındırdığını ifade etmesi, Zehebî'nin de *Kitâbü'l-Vakf ve'l-İbtidâ'* adlı eserinin müellifin ilmî derinliğini ortaya koyduğunu belirtmesi, Secâvendî'nin ancak eserleri üzerinden değerlendirilebildiğini göstermektedir. İbnü'l-Kıftî, onun vefatını hicri VI. yüzyılın ortalarına tarihlenirirken, Safedî bu tarihi 560 (1165) yılı olarak belirtmiş, sonraki müellifler de aynı tarihi tekrar etmiştir.⁹²

Secâvendî, özellikle kıraat ve Kur'ân'daki vakıf noktaları üzerine yaptığı çalışmalarla tanınmıştır. Daha önce Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî, Ebû Ca'fer en-Nehhâs ve Ebû Amr ed-Dânî gibi âlimler de vakıf ve ibtidâ konusunu ele almış olmakla birlikte, Mushaf yazımında Secâvendî'nin geliştirdiği terminoloji ve rumuzlar yaygın kabul görmüş ve günümüzde de birçok İslâm ülkesinde basılan Mushaflarda onun sistemi esas alınmıştır.

Vakfın mahiyetini açıklayan önceki eserlerde kullanılan terminoloji şu şekildedir: İbnü'l-Enbârî: (Tâm, hasen, kabîh),⁹³ Ebû Amr ed-Dânî: (Tâm muhtâr, kâfin câiz, sâlih (hasen) mefhum, kabîh metruk),⁹⁴ Secâvendî ise bu kavramları daha sistematik bir yapıya kavuşturmuş ve şu terimleri belirlemiştir: Lâzım (م), Mutlak (ط), Câiz (ج), Mücevvez li-vechin (ز), Murahhas li-zarûretin (ص), Vakfın câiz olmadığı yerlere ise lâmelif (ل) işaretini koymuştur.⁹⁵

Bu sistem, vakıf işaretlerinin daha açık ve tutarlı hale gelmesini sağlamış ve kıraat ilmi açısından büyük bir yenilik olarak kabul edilmiştir. Secâvendî'nin eserlerine gelince: *'Aynü'l-Me'ânî fî Tefsîri's-Seb'î'l-Mesânî*, Secâvendî'nin tefsir alanındaki en önemli eserlerinden biridir.⁹⁶ Bu eserinde nahiv, kıraat

⁹² İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/153; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 38/368-369.

⁹³ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım İbnü'l-Enbârî, *İdâhu'l-vakf ve'l ibtidâ'*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramadân (Dimaşk: Matbûâtu Mecma'î'l-Luğatî'l-Arabiyye, 1390/1971), 1/108.

⁹⁴ Ebû 'Amr 'Osmân b. Sa'id ed-Dânî, *el-Muktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ'*, thk. Muhyiddin 'Abdurrahman Ramadân (b.y.: y.y., 1422), 7.

⁹⁵ Ebû Abdullah Muhammed b Tayfûr Secavendî, *İllelu'l-vukûf (el-Vakf vel-İbtidâ')*, thk. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-îdî (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1994), 1/169.

⁹⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 12/206; Selahaddin Halil b. Aybek b. Abdullâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvût - Turkî Mustafa (Beyrut: y.y., 1420), 3/147; İbnü'l-Cezerî, *Gâye*, 2/157; Celâleddin es-Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. M. Ebu'l-Fazl İbrâhim (Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyye, 1974), 1/287; Ahmed b. Abdülkerîm el-Mısırî el-Uşmûnî, *Menâru'l-hudâ*

farklılıklarının illetleri, şiirler ve onların anlamları, dilbilgisi kuralları ve diğer tefsir ilimleriyle ilgili pek çok konuyu ele almıştır. *Aynü't-Tefsîr*, cilt sayısı bakımından az olmasına rağmen, içerdiği ilmi faydalar açısından oldukça zengin bir eserdir. Muhammed b. Tayfûr'un oğlu, babasının bu hacimli eserini özetleyerek *İnsânü'l-Ayn* adıyla yeni bir eser vücuda getirmiştir. Bu özet, orijinal eserin içeriğini muhafaza etmekle birlikte daha sade ve anlaşılır bir formatta sunulmuştur. Bunun yanı sıra, Muhammed b. Tayfûr'un, nahiv âlimlerinin üslubuna benzer bir şiir anlayışına sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, onun kaleme aldığı şu beyitler hem dil kurallarına hem de anlam bütünlüğüne dair ince bir sanatı yansıtmaktadır:

أزال الله عنكم كلَّ آفة ... وسدَّ عليكم سبل المخافة
ولا زالت نوائبكم لديكم ... كنون الجمع في حال الإضافة

"Allah üzerinizden her türlü musibeti kaldırsın ve korku yollarını size kapatsın.

İzafet halinde cemî "nûn"u yok olduğu gibi felaketleriniz zail olsun."⁹⁷

Bu beyitlerde, belagat ve nahiv ilminin etkileri belirgin olup, özellikle "nun hazfi" gibi gramer kurallarına atıf yapılmaktadır. Şair, topluluk isimlerindeki "nun" harfinin izafet durumunda düşmesini nahiv kaidelerine uygun bir biçimde şiirine yansıtmış ve bunu insanın başına gelen olumsuz durumların ortadan kalkması temennisiyle ilişkilendirmiştir. Muhammed b. Tayfûr, gerek tefsir sahasında gerekse nahiv merkezli edebi üretiminde dikkat çeken bir şahsiyet olup, özellikle kıraat farklılıkları ve dilbilimsel unsurları bir arada ele almasıyla kendine özgü bir tefsir anlayışı ortaya koymuştur.

Eserin, müellifin oğlu Ahmed es-Secâvendî tarafından *İnsânü 'Ayni'l-Me'ânî* adıyla ihtisar edildiği belirtilse de bu çalışma, *Aynü'l-Me'ânî*'den faydalanılarak kaleme alınmış muhtasar bir tefsirdir.⁹⁸

Secâvendî'nin vakıf ve ibtidâ konusunda yaptığı iki çalışmadan en hacimli *İlêlû'l-Vukuf (el-Vakfû ve'l-İbtidâ 'ü'l-Kebîr)* olup, kıraat ilmi açısından büyük

fî beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ, ed. Abdu'r-Rahîm et-Tarhûnî (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2008), 1/23; İbrahim Muhammed el-Cermî, *Mu'cemu ulûmü'l-Kur'an* (Şam: Dârü'l-Kalem, 2001), 319.

⁹⁷ Celâleddin es-Süyûtî, *Tabakâtu'l-mufessirîn*, ed. 'Alî Muhammed 'Umar (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1396), 3/153; Süyûtî, *Tabakâtu'l-mufessirîn*, 102.

⁹⁸ Altıkulaç, "Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr".

bir öneme sahiptir.⁹⁹ Eser, Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-İdî tarafından tahkik edilerek üç cilt hâlinde neşredilmiştir. Muhsin Hâşim Dervîş de eser üzerine doktora çalışması yapmış ve onu *Kitâbü'l-Vakf ve'l-İbtidâ'* adıyla yayımlamıştır.¹⁰⁰

Garâ'ibü'l-Kur'ân adlı eseri hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır.¹⁰¹

Kaynaklarda adı zikredilmeyen *Ma'rifetü Ahzâbi'l-Kur'ân ve Ensâfilâh ve Erbâ'ihî ve Ecza'ih* isimli eserin nüshaları hakkında *el-Fihrisü's-Şâmil*'de (1, 204) bilgi bulunmaktadır.¹⁰²

Müellifin vakıf konusundaki diğer eseri *el-Vakfî ve'l-İbtidâ'ü's-Şağîr*'dir.¹⁰³ Ancak günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmemektedir.

Kıraat farklılıklarının illetlerini ele alan *İlelü'l-Kırâ'ât* adlı eserin de günümüze ulaşıp ulaşmadığına dair bilgi bulunmamaktadır.¹⁰⁴

Secâvendî, özellikle kıraat ilmi, vakıf-ibtidâ kuralları ve mushaf yazımı alanlarında önemli katkılar sunmuş, geliştirdiği sistem günümüze kadar etkisini sürdürmüştür. Eserleri, kıraat farklılıklarının ve Kur'ân tilavetinin sistematik biçimde ele alınmasında temel kaynaklar arasında yer almaktadır. Özellikle *İlelü'l-Vukûf* ve *Aynü'l-Me'ânî* adlı eserleri, kıraat ve tefsir ilimleri açısından büyük bir öneme sahiptir. Kendisinden önceki vakıf sistemlerinden farklı olarak daha açık ve belirgin bir terminoloji oluşturmuş, bu yönüyle kıraat çalışmalarında takip edilen en önemli otoritelerden biri olmuştur.¹⁰⁵

Sonuç

⁹⁹ Zehebi, *Târîhu'l-İslâm*, 12/207; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 3/147; İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/157; Süyûtî, *Tabakâtu'l-mufessirîn*, 101; Zirikli, *el-A'lâm*, 6/179.

¹⁰⁰ Secavendî, *İlelü'l-vukûf (el-Vakf vel-İbtidâ)*.

¹⁰¹ Altıkulaç, "Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr".

¹⁰² Altıkulaç, "Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr".

¹⁰³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/157.

¹⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/157; Altıkulaç, "Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr"; Coşkun, *Mushaf Basımına Yansıyan Yönüyle Secâvendî'nin Vakf Sisteminin Yeniden Okunması Eleştiriler-Teklifler*, 112; Enes Yarız, *Türkiye Mushaflarındaki Vakf İşaretlerinin Tahlili* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2022), 32.

¹⁰⁵ Altıkulaç, "Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr".

Türkistan ve Horasan bölgesi, İslâm ilim tarihinin en önemli merkezlerinden biri olarak, özellikle kıraat ilmi açısından büyük bir birikime ev sahipliği yapmıştır. Bölgede gelişen kıraat ekolleri, sadece Kur'ân'ın okunma biçimlerini aktarmakla kalmamış, aynı zamanda kıraat ilminin teorik temellerini de derinlemesine ele alarak sonraki nesillere yön vermiştir.

Horasan, Herat, Semerkant, Merv, Nişâbur, Gazne gibi ilim merkezlerinde yetişen âlimler, çalışmalarından anlaşıldığı üzere kıraat farklılıklarını tespit etmiş, rivayet zincirlerini belirlemiş ve kıraat yöntemlerinin nahiv, tefsir ve kelâm ilimleriyle ilişkisini irdelemiştir. Mukâtil b. Süleyman, İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî ve Secâvendî gibi isimler, kıraat ilmi sahasında öncü çalışmalara imza atarak bu alandaki bilgi birikimini sistematik hale getirmişlerdir. Özellikle Secâvendî'nin geliştirdiği vakıf ve ibtidâ sistematigi, günümüze kadar etkisini sürdüren bir standart haline gelmiştir.

Bölgedeki kıraat âlimleri, kıraat vecihlerini yalnızca nakletmekle kalmamış, aynı zamanda bu vecihlerin gramer ve anlam açısından etkilerini de analiz etmişlerdir. Tefsir, hadis ve fıkıh alanlarında uzmanlaşan bu âlimler, kıraat farklılıklarının şer'î hükümlere etkisini detaylı bir biçimde ele almış ve bu yönüyle kelâmî tartışmalara da önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bununla birlikte, kıraat âlimlerinin eserleri yalnızca bölgeyle sınırlı kalmamış, Bağdat, Şam, Mısır ve Endülüs gibi İslâm dünyasının farklı coğrafyalarına da ulaşarak kıraat ilminin evrensel bir disiplin haline gelmesine katkı sağlamıştır.

Sonuç olarak, Türkistan ve Horasan bölgesinde gelişen kıraat ekolleri, İslâm ilim geleneğinde kalıcı bir miras bırakmış ve kıraat ilminin sistematik bir şekilde ele alınmasını sağlamıştır. Bölgedeki ilim havzalarının zenginliği, kıraat ilminin diğer İslâmî disiplinlerle etkileşimini artırmış ve bu sayede kıraat ilmi, İslâm düşüncesinin temel bileşenlerinden biri haline gelmiştir. Bu bağlamda, Türkistan ve Horasan ekollerinin kıraat sahasındaki katkılarının, günümüzde de kıraat çalışmalarında temel referanslar arasında yer aldığı söylenebilir.

Kaynakça

Acemî, Abdülfettah b. es-Seyyid. *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmî'l-bârî*. 2 Cilt. Medine: Mektebetü't-Tayyibe, t.s.

- Akaslan, Yaşar. *Kıraat İlminin Temel Kaynakları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.
- Altay, Şeyma. “Mukâtil b. Süleyman Örneğinde Erken Dönem Nesih Algısı”. *Usul İslam Araştırmaları* 23/23 (01 Haziran 2015), 45-66. <https://doi.org/10.56361/usul.173688>
- Altıkulaç, Tayyar. “Hüzeli”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/69-70. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. “Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/268-269. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Can, Mesut. “Merv’de İslâmî İlimlerin Doğuşu (Hicrî İlk İki Asır)”. *Mütefekkir* 3/6 (31 Aralık 2016), 399-425. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.284574>
- Cermi, İbrahim Muhammed el-. *Mu’cemu ulûmü’l-Kur’an*. Şam: Dârû’l-Kalem, 2001.
- Coşkun, Muhammed. *Mushaf Basımına Yansıyan Yönüyle Secâvendî’nin Vakf Sisteminin Yeniden Okunması Eleştiriler-Teklifler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Çalışkan, Abdulmuttalip. *Ebü’l-Kâsım el-Hüzeli ve Kıraat İlmindeki Yeri*. Ankara: Kitap Dünyası Yayınları, 2024.
- Çelebi, Kâtip. *Keşfü’z-Zunûn ‘an Esâmi’l-Kütüb ve’l-Fünûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâr’u İhyâi’t-Türâsi’l ‘Arabî, ts.
- Dânî, Ebû ‘Amr ‘Osmân b. Sa‘îd ed-. *el-Muktefâ fi’l-Vakf ve’l-’İbtidâ*. thk. Muhyiddîn ‘Abdurrahman Ramadân. b.y.: y.y., 1422.
- Enbârî, Ebû’l-Berakât Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Ensârî Kemâluddîn el-. *Nuzhetu’l-elbâ fi tabakâti’l-edbâ*. thk. İbrâhîm es-Sâmerrâ’î. Zerka: y.y., 1405.
- Gündüz, Ahmet. “Harranlı Bazı Kurrâlar”. *Diyanet İlmi Dergi* 54/3 (15 Eylül 2018), 79-106. <https://doi.org/10.61304/did.467695>

- İbn Adiy, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adiy el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Alî Muhammed Mu'avvid. Beyrut: el-Kutubu'l-'İlmiyye, 1418.
- İbn Battûta, Ebû Abdillâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî. *Rihletu ibn Batûta*. Ribat: 'Akademiyetu'l-Memleketu'l-Mağribiyye, ts.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-İrbilî. *Vefiyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdır, 1391.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Bustî. *es-Sikât*. 9 Cilt. Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Osmanîyye, 1393/1973.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeskî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 14 Cilt. Kahire: Matbaatu's-Saade, 1407/1986.
- İbn Tağrıberdî, Ebû'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağrıberdî b. Abdullâh. *en-Nucûmu'z-zâhira fî mulûki misr ve'l-kâhira*. 16 Cilt. Mısır: Vezâratu's-Sekâfe ve'l-İrsâdî'l-avmî; Dâru'l-Kutub, ts.
- İbnu'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-Verrâk el-Bağdâdî. *el-Fihrist*. ed. İbrahim Ramadân. Beyrut: y.y., 1417.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muntazam fî târihi'l-mulûk ve'l-umem*. ed. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Mustafâ 'Abdulkâdir 'Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1412.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed. *Ğâyetu'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*. 3 Cilt. Bergstraesser: Mektebetu İbn Teymiyye, 1351.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed. *Müncidü'l-mukri'în ve mürşidü't-tâlibîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1999.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım. *İdâhu'l-vakf ve'l ibtidâ'*. thk. Muhyüddin Abdurrahman Ramadân. 2 Cilt. Dımaşk: Matbûâtu Mecmaî'l-Luğatî'l-Arabiyye, 1390/1971.

- İbnü'l-Gazzâl, en-Nîsâbü'rî. *el-Vakf ve'l-İbtidâ*. thk. Tâhir Muhammed el-Hems. Dubai: Daru'n-Nevâdir, 2019.
- İbnü'l-Kıftî, Ebû'l-Hasan Ali b. Yûsuf. *İnbâhü'r-ruvât alâ enbâhi'n-nühât*. ed. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1982.
- Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 2014.
- Kâtib Çelebi, Mustafâ b. Abdullâh Hâcî Halîfe. *Keşfu'z-zunûn an esâmî'l-kutubi'l-funûn*. Bağdat: Mektebetu'l-Musennâ, 1941.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifin*. 15 Cilt. Beyrut: Daru İhya-i Turasi'l-Arabî, 1431.
- Kıyıcı, Selahattin. "Ezherî, Muhammed b. Ahmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/65. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kutlu, Sönmez. "Mürchie". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/41-45. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Makdisî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Beşşârî el-. *Ahsenu't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1411.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilatü'l-Kur'ân*. thk. Mecdî Baslûm. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 1. Basım, 2005.
- Muhammed Selim İbn Muhaysin. *Mu'cemü Huffazi'l-Kur'an Abra't-Tarih*. Beyrut: Daru'lCîl, 1992.
- Sa'd b. Abdullah el-Hamid, Ebu'l-Hasan Mustafa b. İsmail es-Süleymani, Hasan Muhammed Makbuli el-Ehdel. *er-Ravdül-basim fî teracumi şuyuhil-hakim*. Riyad: Daru'l-Âsime, 2011.
- Safedî, Selahaddin Halîl b. Aybek b. Abdullâh es-. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâvût - Turkî Mustafa. Beyrut: y.y., 1420.
- Secavendî, Ebû Abdullah Muhammed b Tayfûr. *İllelu'l-vukûf (el-Vakf vel-İbtidâ)*. thk. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-îdî. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1994.

- Sert, Durmuş. *Kırâat Ekolleri (Başlangıçtan VII. H. Asrın Başına Kadar)*. Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1987.
- Sezgin, Fuat. *Geschichte des Arabischen Schrifttums, Band I: Qur'ânwissenschaften, ḥadîṭ, Geschichte, Fiqh, Dogmatik, Mystik. Bis ca. 430 H.* Leiden, The Netherlands: Brill, 1996. <https://brill.com/view/title/2146>
- Sıbt İbnul-Cevzî, Ebû'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu. *Mir'âtu'z-zamân fî tevârîhi'l-âyân*. thk. Muhammed Berekât ve dğr. 23 Cilt. Dimaşk: y.y., 1434.
- Süyûtî, Celâleddin es-. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. M. Ebu'l-Fazl İbrâhim. 4 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l Mısıriyye, 1974.
- Süyûtî, Celâleddin es-. *Tabakâtu'l-mufessirîn*. ed. 'Alî Muhammed 'Umar. Ka-hire: Mektebetu Vehbe, 1396.
- Şahin, Muhammed Hayri. *Klasik Dönemden Bugüne Tefsirde Usul Farklılığı (Mukatil B. Süleyman İle Muhammed Abid El-Câbirî Örneği)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Tözlüyurt, Mehmet. "Mukâtil B. Süleyman'ın Zeydî ve Mürcîî Oluşu Meselesi". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/14 (30 Aralık 2018), 275-299.
- Türker, Ömer. *Mukatil B. Süleyman'ın Kur'an-ı Tevil Yöntemi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Türker, Ömer. "Mukâtil b. Süleyman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Uşmûnî, Ahmed b. Abdülkerîm el-Mısri el-. *Menâru'l-hudâ fî beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ*. ed. Abdu'r-Rahîm et-Tarhûnî. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2008.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh er-Rûmî. *Mu'cemu'l-udebâ/İrşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*. thk. İhsân Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1414/1993.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû 'Abdullâh Yâkût b. 'Abdullâh er-Rûmî. *Mu'cemu'l-Buldân*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1995.
- Yarız, Enes. *Türkiye Mushaflarındaki Vakf İşaretlerinin Tahlili*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2022.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Ma'rifetu'l-kurrâ'l-kibâr alâ't-tabakâti ve'l-âsâr*. thk. Tayyar Altıkulaç. İstanbul: İSAM Yayınları, 1995.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Mîzânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. ed. Alî Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1382.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Siyeru alâmi'n-nubelâ*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1427.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Târîhu'l-İslâm ve vefayâtü'l-meşâhîri'l-âlâm*. ed. Ömer Abdusselâm et-Tedmurî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1413.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-. *Ma'rifetu'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakat ve'l-a'sar*. İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995.

Zirikli, Hayreddin. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Daru'l-İlim li'l-melayîn, 15. Basım, 2002.

Zübeyrî, Velid b. Ahmed ez- vd. *el-Mevsûatü'l-Müeyyessera*. Manchester: Mecelletü'l-Hikme, 2003.